

Η Παλαιολόγεια Αναγέννηση (1204-1453 μ.Χ.) ή Υστεροβυζαντινή περίοδος.

Η εποχή των Παλαιολόγων θεωρείται ο χρυσός αιώνας της αγιογραφίας. Ότι πρόσφερε η τέχνη των προηγούμενων χριστιανικών αιώνων, επανέρχεται τώρα αλλά με νέα ζωή. Η αναγέννηση των Παλαιολόγων πρέπει να θεωρηθεί ως συνέπεια φυσικής εξέλιξης των προηγούμενων χρόνων και όχι ως φαινόμενο το οποίο εμφανίστηκε απότομα. Πρέπει να ερμηνευθεί ως αναζωογόνηση (δια των ιδεών και του όλου κλίματος των παλαιολόγειων χρόνων) της λαμπράς τέχνης των Μακεδόνων και των Κομνηνών. Ο 14ος αιώνας είναι ανθρωποκεντρικός αιώνας. Χαρακτηριστικό λοιπόν αυτής της αναγέννησης έγινε ο βαθύς ανθρωπισμός. Υπάρχει μια στροφή προς τα ανθρώπινα, η αγιογραφία γίνεται πιο αφηγηματική, η τέχνη επιδιώκει πλέον να συγκινήσει, να αγγίξει το συναίσθημα. Κυρίως ο Γάλλος μελετητής G. Millet διαίρεσε την παλαιολόγεια ζωγραφική σε δύο «Σχολές», τη «Μακεδονική» και την «Κρητική». Βεβαίως, ο όρος «Σχολές», ο οποίος έχει πλέον επικρατήσει, δεν είναι ορθός. Μάλλον πρόκειται περί δύο διαφορετικών ρευμάτων, δύο διαφορετικών τρόπων προσεγγίσεως της παλαιολόγειας αγιογραφίας.

Η Μακεδονική Σχολή γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, άνθισε κυρίως στην Μακεδονία με κέντρο την Θεσσαλονίκη και πέρασε και στη Σερβία. Η Σχολή αυτή χαρακτηρίζεται για τον ρεαλισμό και την ελευθερία της. Έχει ένταση, κίνηση και πλούσια χρωματολογία. Το πρόσωπο και τα ενδύματα είναι πλατεία φωτισμένα, γι' αυτό και την ονομάζουν «πλατεία τεχνοτροπία». Υποστηρίχθηκε η άποψη - χωρίς να είναι απόλυτο - ότι η τέχνη αυτή υπήρξε ιδιαίτερα συμπαθής στους λογίους, στις μορφωμένες τάξεις, τους αυλικούς. Κύριοι εκφραστές της υπήρξαν ο Μανουήλ Πανσέληνος (ο οποίος αγιογράφησε το παρεκκλήσι του Αγίου Ευθυμίου Θεσσαλονίκης και το ναό του Πρωτάτου), ο Μιχαήλ Αστραπάς και ο αδελφός του Ευτύχιος, που αγιογράφησαν στη Σερβία, ο Γεώργιος Καλλιέργης κ.α. Στην ίδια εποχή ανήκει και το απαράμιλλο σε τέχνη και ομορφιά μνημείο της Μονής της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη.

Από την Βασιλεύουσα η τέχνη πέρασε στον Μυστρά κατά τα τέλη του 14ου αιώνα. Εκεί απέκτησε πιο στενό χαρακτήρα και έδωσε την Κρητική Σχολή. Η Σχολή αυτή παραμένει περισσότερο πιστή στον βυζαντινό ιδεαλισμό. Είναι τέχνη συντηρητική, με χαρακτηριστικά τις συγ-κρατημένες κινήσεις, τη λιτότητα, την ευγένεια των προσώπων και γενικά την προσήλωση στη βυζαντινή παράδοση. Το φως στη στενή τεχνοτροπία είναι λιγοστό και μοιάζει να πηγάζει από κάποιο βάθος, στοιχείο που υποβάλλει στον πιστό βαθιά κατάνυξη. Θεωρήθηκε ως η τέχνη των μοναχικών κύκλων. Η γνήσια Κρητική Σχολή διαμορφώθηκε στην Κρήτη - εξ ου και η ονομασία της - μετά το κοσμοϊστορικό γεγονός της πτώσης του Βυζαντίου, τον 15ο αιώνα και στις αρχές του 16ου αιώνα. Κυριότερος εκπρόσωπος ο Θεοφάνης ο Κρης, ο οποίος αγιογράφησε στα Μετέωρα και στο Άγιο Όρος. Γνωστός για την ιστορία του καθολικού της Μονής Διονυσίου είναι και ο Ζώρζης (1547 μ.Χ.). Την περίοδο αυτή αγιογραφεί και ο Φράγκος Κατελάνος με τον αδερφό του Γεώργιο, οι οποίοι όμως άρχισαν να προσλαμβάνουν ξένα και δυτικά στοιχεία.

Τέλος του ΙΣΤ' αιώνα και όλον τον ΙΖ' παρατηρείται μεγάλη ακμή των φορητών κρητικών εικόνων, με κυριότερους εκπροσώπους τους: Μιχαήλ Δαμασκηνό, Τζάνε, Λαμπάρδο, Βίκτωρα, Πουλάκη, Μόσκο κ.α., οι οποίοι, όμως, δέχονται, σε μεγάλο βαθμό, στοιχεία από την δυτική ακμάζουσα τέχνη.

Τον 18ο και 19ο αιώνα άνθισε η λαϊκή τέχνη, με τα χαρακτηριστικά της να εκφράζουν το πνεύμα της εποχής, δηλαδή τον πόθο για απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό. Κυριότεροι εκφραστές είναι ο Θεόφιλος, ο Γεώργιος Μάρκου, ο Ζωγράφου κ.α. Οι μορφές εικονίζονται με απλά σχήματα, τα χρώματα είναι πιο σκοτεινά και γενικά η ποιότητα είναι υποδεέστερη των προηγούμενων αιώνων. Η βυζαντινή ζωγραφική σχεδόν εξαφανίστηκε και επικράτησε η ζωγραφική της Δύσης μέχρι το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα. Ο Διονύσιος ο εκ Φουρνά προσπάθησε στην εποχή του (περίπου το 1700 μ.Χ.) να επαναφέρει τη βυζαντινή τέχνη, αλλά η προσπάθειά του δεν έφερε καρπούς, διότι το ρεύμα πλέον οδηγούσε στη Δύση. Ακόμη και στο Άγιο Όρος χρησιμοποιούσαν την δυτική τεχνοτροπία. Μόλις το 1940-1950 ο πολύς Φώτης Κόντογλου μετά από υπεράνθρωπους αγώνες κατάφερε να ξαναφέρει στο φως την τέχνη της βυζαντινής αγιογραφίας και να καλλιεργήσει ένα κλίμα αναβιώσεως της ζωγραφικής παράδοσης. Κατά τους χρόνους μας η άνθιση των βυζαντινών σπουδών, οι έρευνες για την βυζαντινή τέχνη, τα συνέδρια, δημιούργησαν μια ατμόσφαιρα ευνοϊκή. Οι σύγχρονοι καλλιτέχνες κατέχοντας πλέον την απαραίτητη γνώση, μπορούν και πρέπει κατά χρέος να αποβούν οι θεματοφύλακες και να αναδειχθούν οι δημιουργικοί συνεχιστές, της μακραίωνης παράδοσης, που ονομάζεται ορθόδοξη αγιογραφία.